

**ДОТРИМАННЯ
ПРАВ ЛЮДИНИ
У ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ
СИСТЕМІ УКРАЇНИ**

Песенко К.О. МОНТОГРАФІВ. Гелв - 1890 = 450
18x250
21/14 = 400р. АУ 2015 р

е е

ХАРКІВ
«81ГЛВН #1и/4Г>№»
2015

УДК 342.72/73:343.81](477)
ББК67.9(4Укр)400.7+67.9(4Укр)409
Д70

Художник-оформлювач
Б. Є. Захаров

Загальне редагування
М. В. Романов

Це видання друкується
за фінансової підтримки програми «Matra»
Посольства Королівства Нідерландів в Україні

Колектив авторів:

Автухов К. А., к.ю.н., асистент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого — розділ 3.6.

Гель А. П., к.ю.н., доцент; доцент кафедри правознавства Вінницького національного аграрного університету — розділи 2.3, б.1.1, б.1.

Романов Ж. І., к.ю.н., доцент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого — розділи 3.1.1, 3.2.1, 3.3, 3.5, 3.7, 4.2, 6.2.1.

Човган В. О., аспірант Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та Університету Реймса (Франція) — розділи 1.1.1, 1.2.1, 1.4, 3.1.2, 3.2.4, 4.3, 6.1.

Яковець І. С., д.ю.н., провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН — розділи — 1.1.2, 1.2.2, 1.3, 1.5, 2.1, 2.2, 3.2.2, 3.2.3, 3.4, 4.1, 4.4, 5.1.2, 6.2.2.

© Колектив авторів, 2015
© Є. Ю. Захаров, М. В. Романов,
упорядкування, 2015
© Б. Є. Захаров, художнє оформлення, 2015
© ГО «Харківська правозахисна група», 2015

ISBN 978-617-7266-10-4

Вступ

Сфера застосування кримінальних покарань завжди була і залишається однією з найбільш вразливих у житті суспільства та державної політики. І це не дивно, оскільки основним змістом покарання є застосування примусу і правообмежень до особи. Саме у цій діяльності ризик зловживань щодо особи, яка зазнала правообмежень, а отже позбавилася певної міри захисту, є дуже високим. На це завжди звертають увагу представники державних і громадських організацій як в Україні, так і з числа міжнародних недержавних інституцій.

Починаючи з 1998 року державна політика в сфері виконання кримінальних покарань не перестає змінюватися, а кримінально-виконавчі відносини постійно реформуються. Тим більше здивування викликає те, що за 15 років реформ досягнуто тільки незначного прогресу в цій діяльності.

В 2003 році в Україні був прийнятий новий Кримінально-виконавчий кодекс, який певним чином узагальнив п'ятирічний досвід реформ і правозастосовної діяльності з виконання кримінальних покарань. Якщо уважно роздивитися нормативний акт і відійти від нових назв кримінально-виконавчих установ і локальних дільниць, неважко роздивитися ту саму радянську лагерно-табірну систему відбування покарань.

Але цей кодекс був покликаний виконати інші функції! Зокрема, він повинен був надати правовідносинам нового імпульсу, оскільки фактичний стан справ у сфері діяльності з виконання і відбування кримінальних покарань і взяті Україною на себе зобов'язання за чисельними міжнародними договорами вимагали цього.

Але, очевидно, що цього не відбулося. Вітчизняні кримінально-виконавчі правовідносини виявили велику інертність і консервативність.

На цей час, коли вже склалася певна правозастосовна практика та досвід регулювання і використання вказаних нормативних актів, можна з впевненістю констатувати — нові нормативно-правові акти в сфері виконання кримінальних покарань виявилися неефективними, супереч-

Зміст

ЗСТУП.....	3
I. РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	б
1.1. Визначення пріоритетів політики в сфері виконання покарань та статусу суб'єктів виконання покарань.....	б
1.1.1. Питання співвідношення пріоритетів Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС, Служба).....	б
1.1.2. Питання нормативного врегулювання правового статусу основних суб'єктів виконання кримінальних покарань в Україні.....	25
1.2. Нормотворча діяльність Міністерства юстиції України та Державної пенітенціарної служби України у сфері регулювання кримінально-виконавчих правовідносин.....	31
1.2.1. Імітація прогресу, яка приховує негативні тенденції правотворчості на рівні підзаконних актів.....	31
1.2.2. Пріоритети і тенденції нормативного регулювання кримінально-виконавчих правовідносин.....	76
1.3. Питання створення служби пробації.....	100
1.4. Проблеми обґрунтування правообмежень, що застосовуються до в'язнів.....	105

1.4.1. Стандарти обмежень прав засуджених у практиці Європейського суду з прав людини.....	111
1.4.2. Проблема співвідношення цілей обмежень прав засуджених в українському законодавстві.....	120
1.4.3. Стандарт «правообмежень обумовлених ізоляцією».....	129
1.4.4. Нагальні проблеми застосування правообмежень до осіб, взятих під варту.....	146
1.5. Проблеми персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.....	157
2. ПРОБЛЕМИ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС ВИЗНАЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНОМУ ВИДУ КОЛОНІЇ, ПЕРЕВЕДЕННІ ЗАСУДЖЕНИХ ТА ЗМІНИ УМОВ ЇХ ТРИМАННЯ ПІД ЧАС ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ.....	170
2.1. Визначення виду колонії, в якій повинен відбувати покарання засуджений та місця відбування покарання.....	170
2.2. Переведення засуджених з однієї установи до іншої того ж виду за наявності виняткових обставин.....	177
<i>KX/V</i> 2.3. Зміна умов тримання засуджених в межах однієї виправної колонії: недоліки правового регулювання та проблеми практичного застосування.....	180
3. ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЇХНІХ ПРАВ.....	199
3.1. Право на медичне забезпечення.....	199
3.1.1. Стан медичного забезпечення засуджених.....	199
3.1.2. Реформування законодавства, що регулює медичне забезпечення засуджених.....	213

3.2. Соціально-економічні права засуджених: право на працю та соціальне забезпечення, листування засуджених, соціально-корисна зайнятість.....	229	4.1.1. Система дискреційного умовно-дострокового звільнення.....	356
3.2.1. Порушення соціально-економічних прав засуджених ...	229	4.1.2. Система обов'язкового умовно-дострокового звільнення.....	357
3.2.2. Найбільш суперечливим засобом виправлення і ресоціалізації засуджених у теперішній час слід визнати їх працю в установах виконання покарань.....	237	4.2. Звільнення від відбування покарання за хворобою.....	360
3.2.3. Праця засуджених.....	250	4.3. Звільнення від відбування покарання засуджених, які відбувають довічне позбавлення волі.....	369
3.2.4. Право на письмову кореспонденцію.....	259	4.4. Обчислення дати звільнення засуджених.....	392
3.3. Оскарження засудженими рішень та актів органів Державної пенітенціарної служби.....	271	5. ДИСЦИПЛІНАРНА ПРАКТИКА В УСТАНОВАХ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	396
3.4. Право на правову допомогу.....	277	емні питання щодо застосування заходів заохочення та стягнення до осіб, засуджених до позбавлення волі.....	396
3.5. Право засудженого на особисту безпеку.....	298	5.1.1. Принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки.....	396
3.6. Права засуджених до арешту.....	308	5.1.2. Проблема правового регулювання та практики застосування заходів заохочення і стягнення до засуджених.....	404
3.7. Помилковість концептуальних підходів до діяльності з виконання кримінальних покарань.....	325	5.2. Статус злісного порушника вимог режиму відбування покарання.....	422
3.7.1. Реалізація принципу презумпції невинуватості під час попереднього ув'язнення особи та застосування окремих правових інститутів.....	325	///5.3.}Про необхідність декриміналізації ст. 391 КК України.....	424
3.7.2. Покарання умовами тримання.....	329	6. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СФЕРІ ТА ЇХ ВТІЛЕННЯ У НАЦІОНАЛЬНУ ПРАКТИКУ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ.....	433
к ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ.....	333	6.1. Відповідність в'язничого законодавства стандартам Європейського комітету з питань запобігання катуванням.....	433
4.1. Умовно-дострокове звільнення та заміна покарання більш м'яким.....	333		

6.1.1. Обмеження побачень, телефонних розмов та інші обмеження осіб, поміщених в умови додаткової ізоляції.....	437
6.1.2. Умови проведення побачень.....	440
6.1.3. Кореспонденція засуджених, звернення зі скаргами, заявами та пропозиціями.....	441
6.1.4. Окремі питання медичної допомоги.....	442
6.1.5. Окреме тримання довічників.....	449
6.1.6. Застосування сили та спецзасобів.....	452
6.1.7. Нічне освітлення у жилих приміщеннях в'язниць.....	456
6.1.8. Відеоспостереження.....	457
6.1.9. Розміри камер.....	457
6.1.10. Миття у лазнях, душах.....	459
6.2. Деякі розбіжності та недоліки понятійного апарату кримінально-виконавчого законодавства у світлі міжнародних стандартів.....	459
6.2.1. Поняття тортур та жорстокого поводження.....	459
6.2.2. Єдина концепція кримінально-виконавчої діяльності — запорука термінологічної послідовності кримінально-виконавчого права.....	463

Наукове видання

**ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
У ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ
УКРАЇНИ**

[SBN 617-7266-10-4

Відповідальний за випуск *Євген Захаров*
Редактор *Михайло Романов*
Коректор *Інна Захарова*
Комп'ютерна верстка *Олег Мірошниченко*

Підписано до друку 17.01.2015
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Myriad Pro
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 26,97. Умов. фарб.-від. 29,18
Умов.-вмд. арк. 29,76. Наклад 1000 прим.

ГО «ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА»
61002, Харків, а/с 10430
<http://khpq.org>
<http://library.khpq.org>

ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ»
61002, Харків, вул. Дарвіна, 7, кв. 35
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
серія ДК № 4783 від 23.10.2014 р.

Д70 Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України / К. А. Автухов, А. П. Гель, М. В. Романов, В. О. Човган, І. С. Яковець; за загальною редакцією М. В. Романова; ГО «ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА». — Х: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015.—480 \..

ISBN 973-617-7266-10-4

Робота присвячена розгляду питань, пов'язаних з дотриманням прав засуджених під час відбування ними кримінальних покарань в кримінально-виконавчих установах Державної пенітенціарної служби України.

Колектив авторів здійснив комплексне вивчення основних інститутів кримінально-виконавчого права, зробивши акцент на правах засуджених, їх визначенні, дотриманні та механізмах забезпечення і реалізації.

Дослідники намагалися врахувати всі останні зміни та новели законодавства, критично осмислити їх з врахуванням практичних реалій і тенденцій розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої доктрини. Зроблено ретельний огляд кримінально-виконавчого законодавства, його співставлення з міжнародними нормативними актами та пенітенціарним досвідом. Особлива увага приділена практиці Європейського суду з прав людини і її впливу на правовідносини з приводу виконання і відбування покарань.

Книга буде цікава для практичних працівників Державної пенітенціарної служби України, фахівців в галузі кримінально-виконавчого права, правозахисників і всіх тих, хто цікавиться питаннями дотримання прав людини в цілому і прав засуджених зокрема.

УДК 342.727.73:343.813(477)

ББК67.9(4Уіср)400.7+67.9(4Укр)409

Конституції України, за якою кожен має право на судовий захист та на своєчасне отримання інформації про себе та членів своєї родини.

Можливість такого оскарження встановлюється Положенням. І хоча закріплений у ньому порядок оскарження суперечить чинному законодавству, бо передбачає виключно позасудову процедуру, без жодної згадки щодо звернення до суду («...п. 10. Скарги на рішення Апеляційної комісії подаються на розгляд Голові ДПтСУ. 12. Рішення Апеляційної комісії може бути скасоване Головою ДПтСУ та направлене на повторний розгляд...»), ані засуджений, ані його рідні не інформуються навіть про це.

Необхідно також звернути увагу, що «таємність» діяльності як Регіональної, так і Апеляційної комісії (більшість громадян взагалі не мають інформації, що такі органи є), створює умови для «скорочення» або взагалі недотримання навіть існуючої процедури, а також унеможлиблює оперативне реагування на зміну місця відбування покарання. За практикою, що склалася, отримати у ДПтСУ будь-яку інформацію стосовно підстав переведення того чи іншого засудженого неможливо. Копії протоколів засідань Апеляційної комісії не видаються з посиланням на «конфіденційність інформації, що міститься в них». Видача витягів з цих протоколів або хоча б ознайомлення з ними — не передбачене.

Отож, існуюча процедура переведення з однієї установи до іншої нагадує колишній ГУЛАГ часів максимальної таємничості діяльності системи виконання покарань. Змінити ж стан справ можливо лише шляхом забезпечення належного контролю з боку відповідних органів за діяльністю Департаменту, а також внесенням у чинне законодавство чітких підстав та процедури переведення засуджених з однієї установи до іншої.

X/2.3. Зміна умов тримання засуджених в межах однієї виправної колонії: недоліки правового регулювання та проблеми практичного застосування¹⁶⁷

Серед розмаїття законних інтересів засуджених, закріплених у чинному кримінально-виконавчому законодавстві, чільне місце посідає зміна умов тримання засуджених в межах однієї виправної колонії (далі — ВК), яка традиційно виступає невід'ємною складовою частиною прогресивної

Автор розділу — Андрій Гель.

системи відбування покарання у виді позбавлення волі. Сутність цієї згоди інституту полягає в тому, що в залежності від поведінки засудженого, його ставлення до праці, строку відбутого покарання тощо, його правовий статус в межах цієї ж колонії може суттєво змінюватися як в сторону зменшення обсягу правообмежень, встановлених кримінально-виконавчим законодавством, так і сторону їх збільшення. Завданням цього інституту є стимулювання прагнення засудженого до виправлення, правослухняної поведінки та сумлінного ставлення до праці під час відбування покарання. Отже цей інститут є важливим стимулюючим фактором шляху мотивації правомірної поведінки засуджених і може суттєво впливати на обсяг встановлених для них правообмежень. Крім того, у більшості випадків саме застосування норм цього інституту, як правило, створює необхідні передумови для подальшого застосування до засуджених і зрештою інших інститутів прогресивної системи — зміни умов тримання засуджених шляхом переведення до колонії іншого виду, умовно-дострокового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

Ефективність функціонування інституту зміни умов тримання засуджених самперед залежить від того, наскільки суттєво може змінитися правовий статус засудженого в результаті його застосування. Крім того, реальна можливість засуджених реалізувати свій законний інтерес на зміну умов тримання також залежить від чіткості та досконалості норм кримінально-виконавчого законодавства, що регламентують сутність, зміст, підстав та порядок зміни умов тримання засуджених в межах однієї колонії. Для того, щоб отримати вичерпні відповіді на поставлені запитання про наявність чинного кримінально-виконавчого законодавства.

Доцільно зауважити, що норми цього інституту в свій час були закріплені й у Виправно-трудоному кодексі України (далі — ВТК). Відповідно до ч. 2 ст. 45 ВТК зміна умов тримання засуджених в межах однієї колонії полягала лише в тому, що за постановою начальника установи засуджений, який відбув не менше половини строку покарання, сумлінно ставиться до праці та не мають порушень режиму дозволялося витратити додаткові кошти на придбання продуктів харчування та предметів першої потреби (або в скасуванні цих поліпшених умов у випадку порушення вимог режиму). До речі, сьогодні аналогічні за змістом норми присутні й в чинному КВК України (ч. 2 ст. 138, ч. 2 ст. 139, ч. 3 ст. 140 тощо), проте навіть якщо серйозно їх можна вважати такими, що ефективно спроможні забезпечувати належну мотивацію для правослухняної поведінки засуджених.

ефективність цих норм та їх рудиментарний характер ми вже неодноразово звертали увагу науковців і практиків та пропонували взагалі виключити їх з КВК України як і будь-які обмеження для засуджених щодо встановлення граничних сум грошей, які вони можуть витратити для придбання продуктів харчування та предметів першої потреби.)

У діючому КВК України інститут зміни умов тримання в межах однієї ВК закріплений у ст. 100 КВК, частина перша якої зокрема проголошує, що залежно від поведінки засудженого і ставлення до праці, в разі її наявності та навчання, умови відбування покарання можуть змінюватися в межах однієї колонії або шляхом переведення до колонії іншого виду. Разом з тим у ч. 2 ст. 100 КВК України законодавець не дає нам однозначної та вичерпної відповіді на питання — в чому саме може полягати така зміна умов тримання засуджених в межах однієї ВК, а лише обмежується тим, що закріплює у ній процедурний (процесуальний) порядок здійснення такої зміни, який полягає у наступному: «Зміна умов тримання в межах однієї колонії здійснюється за клопотанням начальника відділення соціально-психологічної служби постановою начальника колонії. У випадках, якщо така постанова передбачає переведення засудженого у більш суворі умови тримання або збільшує обсяг встановлених правообмежень, вона обов'язково погоджується із спостережною комісією». І лише результат системного аналізу норм, закріплених у ст.ст. 94-101 КВК України дає нам підстави дійти висновку, що зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі в межах однієї ВК може полягати у переведенні засуджених з структурної дільниці одного виду — до структурної дільниці іншого виду у цій же колонії або з приміщень камерного типу в звичайні житлові приміщення (або навпаки) у колонії максимального рівня безпеки. Враховуючи обмежений обсяг дослідження, залишимо другий з них поза нашою увагою.

Отже, спочатку проаналізуємо норми КВК України, що регулюють зміну умов тримання в межах однієї ВК засуджених, які відбувають покарання у виді *позбавлення волі на певний строк* і визначимо, наскільки ефективними вони є на сьогодні, та як їх застосування може позначитися на правовому статусі засудженого.

Частина 1 ст. 94 КВК України передбачає, що у ВК мінімального і середнього рівня безпеки створюються дільниці: карантину, діагностики і розподілу (далі — КДІР); ресоціалізації; посиленого контролю (далі — ПК); соціальної реабілітації (далі — СР), а у ВК максимального рівня безпеки:

дільниці КДІР, дільниці ресоціалізації та дільниці ПК. Всі вказані вище ділянки ізолюються одна від одної. Переведення засуджених з однієї дільниці до іншої логічно повинно мати наслідком збільшення (або зменшення) обсягу прав, наданих засудженому, надання (або скасування) певних пілі

На перший погляд складається враження, що запроваджена КВК України система структурних дільниць є суттєвою законодавчою новачкою яка у порівнянні з відповідними нормами ВТК України передбачає більш ефективну систему стимулів для правомірної поведінки засуджених і міг би більш суттєво впливати на правовий статус засуджених. Проте таї припущення є дуже далеким від істини з наступних причин.

Відповідно до ст.ст. 94-95 КВК України у кожній ВК створюється *дільниця КДІР*, в якій на протязі 14 діб утримуються всі новоприбулі засуджені. У цій дільниці засуджені піддаються повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню. Чи передбачає щось подібне ВТК України? Безпосередньо у ВТК України такої норми не було, але існування аналогічного структурного підрозділу (відділення) в межах виправно-трудоної колонії з таким само правовим статусом з засуджених було й раніше передбачено відомчими нормативно-правовими актами Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі — Департаменту), правонаступником якого сьогодні є Державна пенітенціарна служба України (далі — ДПТС). Зокрема п. 6.3 та п. 77.4 Правил внутрішнього розпорядку виправно-трудоустанов, затверджених Наказом Департаменту № 110 від 05.06.2000 р. (далі — Правила 2000 р.) передбачали обладнання на території житлової зони установи з цією ж метою окремого приміщення для відділення КДІР, в якому засуджені у виправно-трудоустановах перебували сім діб, а неповнолітні засуджені у виправно-трудоустановах — 14 діб. Крім того, детально цілі, порядок обладнання і функціонування відділення КДІР були вписані у Положенні про відділення карантину, діагностики і розподілу засуджених установ виконання покарань, яке в свій час було затверджено Наказом Департаменту від 17.03.2000 р. № 33. Отже нічого принципово нового шляхом створення цієї ізольованої дільниці КВК України не передбачив, (крім закріплення статусу і назви на законодавчому рівні).

Відповідно до ч. 3 ст. 94 та ч. 1 ст. 95 КВК України, після відбуття передбаченого законом строку у дільниці КДІР, засуджені переводяться у дільниці ресоціалізації. Оскільки переведення засуджених з дільниці КД

дільниці ресоціалізації жодним чином не впливає на правовий статус засуджених, таке переведення *не може бути віднесено до інституту зміни умов тримання в межах однієї ВК*. Тим більш, що неможливим є і зворотнє переведення: з дільниці ресоціалізації — до дільниці КДІР. У ВК мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання засуджені після відбуття необхідного строку у дільниці КДІР переводяться до дільниці СР (ч. 1 ст. 99 та ч. 3 ст. 138 КВК України). *Таке переведення з аналогічних причин також не може вважатися зміною умов тримання.*

Закріплену ж у ч. 4 ст. 94 КВК України норму, яка передбачає можливість переведення з дільниці КДІР відразу до дільниці ПК засуджених, які під час перебування у дільниці КДІР виявили високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності і потяг до продовження протиправної поведінки навряд чи можна назвати обґрунтованою та гуманною. Така зміна умов тримання тягне за собою збільшення обсягу правообмежень для засудженого (сувора ізоляція та режим, передбачений для ВК максимального рівня безпеки). Проте детально і об'єктивно вивчити особистість засудженого та його наміри за 14 днів перебування засудженого у дільниці КДІР (навіть з урахуванням даних, отриманих під час попереднього ув'язнення під варту) для того, щоб прийняти обґрунтоване та законне рішення практично неможливо, і тому ця норма містить у собі потенційну небезпеку безпідставного погіршення правового становища засудженого. Вважаю, що існування такої норми у КВК України взагалі суперечить змісту та основним принципам прогресивної системи відбування покарання, яка передбачає поступове зменшення (або збільшення) обсягу встановлених правообмежень в залежності від поведінки засудженого і його ставлення до праці. В даному ж випадку, ми лише через 14 днів перебування засудженого у ВК приймаємо рішення про погіршення його правового становища і минаючи дільницю ресоціалізації одразу переводимо засудженого до дільниці ПК. Крім того, жодної критики не витримує і сформульована у ч. 4 ст. 94 КВК України підстава для здійснення такого переведення: *виявлення засудженим під час перебування у дільниці КДІР високого ступеню соціально-педагогічної занедбаності і потягу до протиправної поведінки*. Навряд чи цю громіздку і незрозумілу для пересічного громадянина (а тим більш — для засудженого) психолого-педагогічну конструкцію можна назвати правовою підставою для зміни умов тримання засуджених у бік їх погіршення. Проте практика свідчить, що саме ця норма дуже часто ви-

користується адміністраціями ВК з метою здійснення тиску та впливу на засуджених.

У кожній ВК відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 94 та ст. 96 КВК України створюється *дільниця ресоціалізації*, в якій тримаються засуджені, переведені з дільниці КДІР, а також засуджені, переведені з інших дільниць у порядку передбаченому КВК України (з дільниць СР або ПК). Засуджені, які тримаються в цій дільниці розподіляються по відділеннях соціально-психологічної служби (далі — СПС) і розміщуються в житлових приміщеннях з локальним сумісним проживанням членів відділення. Як уточнював у своєму доповіді ч. 13 Правил 2003 р., у дільниці ресоціалізації засуджені тримаються у звичайних житлових приміщеннях, які обладнуються відповідно до п. 1 Правил 2003 р. Фактично такі ж умови тримання засуджених з аналогічним обсягом прав для засуджених передбачалися раніше ВТК України і Правилами 2000 р. За своєю сутністю (умови тримання, обсяг прав засуджених тощо) дільниця ресоціалізації за КВК України до останнього часу (протягом останніх 10 років) повністю відповідала звичайним умовам тримання, в яких за ВТК України перебували всі засуджені у виправно-трудових колоніях після переведення з відділення КДІР. І тільки нещодавно з набранням чинності Законом України № 1186-VII від 08.04.2014 р. «Про внесення змін до КВК України щодо адаптації правового статусу засуджених до Європейських стандартів» (далі — Закон від 08.04.2014 р.) правовий статус засуджених, які перебувають у дільниці ресоціалізації деї, змінився — згідно новою редакцією ч. 4 ст. 110 КВК України ці засуджені мають право на отримання одного тривалого побачення один раз на місяці (раніше — одне тривале побачення — один раз на 3 місяці). До цього варто звернути увагу й на той факт, що на сьогодні нова редакція ч. 4 ст. 110 КВК України суперечить змісту норм, закріплених у ч. 1 ст. 138, ч. 1 ст. 139 та ч. 2 ст. 140 КВК України, оскільки вони не були змінені і до сих пор передбачають, що засуджені до позбавлення волі у ВК мінімального рівня безпеки із звичайними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки мають право на однакову кількість побачень незалежно від того, в якій саме дільниці ВК вони перебувають — одне короткострокове побачення щомісяця і одне тривале побачення раз на три місяці. *Отже, дільницю ресоціалізації також навряд чи можна вважати новацією законодавства, оскільки нічого принципово нового (з точки зору умов відбування покарання засудженими), ним запроваджено не було.*

, прав людини у пенітенціарній системі України

відповідно до ч.ч. 1,6 ст. 94 КВК України у ВК мінімального та середнього рівня безпеки створюються *дільниці соціальної реабілітації*, в яких утримуються засуджені, переведені з дільниць КДІР та ресоціалізації, в порядку, передбаченому КВК України. Ч. 1. ст. 99 КВК України уточнює, що у дільницях СР тримаються:

- а) вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з неосторожності, злочини невеликої та середньої тяжкості;
- б) засуджені, переведені з дільниці ресоціалізації. Отже засуджені першої категорії направляються до дільниці СР безпосередньо з дільниці КДІР (*таке переведення не є зміною умов тримання*), а всі інші — *переводяться з дільниці ресоціалізації в порядку зміни умов тримання* згідно вимог ч. 1 ст. 101 КВК України. Дільниці СР розташовуються, як правило, за межами охороняємої зони ВК. При переведенні засудженого до дільниці СР правовий статус засудженого значно покращується в сторону суттєвого зменшення обсягу встановлених правообмежень, оскільки такі засуджені можуть носити цивільний одяг, пересуватися поза межами дільниці з дозволу адміністрації (в межах населеного пункту), мати при собі портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них, гроші та цінні речі і користуватися грошима без обмежень, отримувати короткострокові побачення без обмеження їх кількості, одне тривале побачення щомісяця тощо (ч. 2 ст. 99 КВК). Отже переведення засудженого до дільниці СР дійсно можна вважати зміною умов тримання (в повному сенсі цього поняття), наслідком якої є суттєве покращення його правового статусу.

Справедливості заради необхідно зазначити, що умови утримання у дільниці СР за КВК України були прямо запозичені законодавцем із відповідних норм ВТК України, які регулювали правовий статус засуджених у виправно-трудових колоніях-поселеннях.

Разом з тим, не можна залишити поза увагою й той факт, що із запровадженням дільниці СР, в окремих ВК виникли проблеми практичного характеру, які перешкоджають можливості засуджених реалізувати свій законний інтерес на зміну умов тримання шляхом переведення з дільниці ресоціалізації до дільниці СР. В першу чергу це стосується тих ВК, які розташовані у межах великих населених пунктів (як правило, міст) у яких відсутні можливості обладнання таких дільниць за межами охороняємої зони (безпосередньо на території населеного пункту). У таких ВК адмініст-

рація, як свідчить практика, схиляє засуджених до того, що вони письмово відмовляються від такої зміни умов тримання «за власним бажанням» що в свою чергу призводить до численних обґрунтованих скарг засуджених у різні інстанції щодо порушення їх законних інтересів. Вважаю, і для розв'язання цієї проблеми необхідно таких засуджених переводити до дільниць СР інших ВК того ж рівня безпеки (по можливості — в межах регіону відбування покарання), закріпивши підстави і порядок і кого переведення у КВК України та відомчих актах Міністерства юстиції оскільки законодавець можливість виникнення такої ситуації взагалі передбачав. Особливої актуальності питання про можливість реалізації засудженим законного інтересу на зміну умов тримання шляхом переведення з дільниці ресоціалізації до дільниці СР набуває в контексті змін внесених Законом від 08.04.2014 р. до першого речення ч. 1 ст. 101 КВК. Так, якщо попередня редакція цієї норми встановлювала, що «Засуджені, які стають на шлях виправлення, можуть бути переведені...», то вже чинна редакція передбачає наступне формулювання: «Засуджені, які стають на шлях виправлення, переводяться...». Отже нова редакція норми має виключно імперативний характер, і якщо раніше вирішення питання про переведення засудженого, який стає на шлях виправлення до дільниці із дільниці ресоціалізації було закріплено лише як право адміністрації (в застосуванні якого вона могла відмовити), то на сьогодні законодавець закріпив вже прямиий обов'язок адміністрації ВК вчинити відповідні дії наявності передбачених законом підстав. На перший погляд здається, і це суттєвий крок уперед, спрямований на покращення правового статусу засудженого, проте не все так райдушно — адже прийняття рішення про те, чи встає засуджений на шлях виправлення, чи ні, знову таки належить до виключної компетенції адміністрації ВК, що знову таки ставить можливість реалізації цього законного інтересу засудженого в повну залежність від ставлення до нього адміністрації ВК.

Наступна ізольована дільниця ВК — це *дільниця посиленого контролю (ПК)*. Утворення цієї дільниці та порядку тримання у ній засуджених передбачені у ч.ч. 1,4 ст. 94, ст. 97 КВК України. Зокрема ст. 97 КВК України передбачає, що у дільниці ПК ВК мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і ВК середнього рівня безпеки засудженим встановлюється режим, передбачений у ВК максимального рівня безпеки, а засуджені у дільниці ПК ВК максимального рівня безпеки тримаються у приміщеннях камерного типу (далі — ПКТ). Умови перебування засуджених

х дільницях деталізуються у п.п. 1, 2 Розділу XXX (Особливості тримання засуджених у дільницях посиленого контролю) Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, які були затверджені наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2014 р. №2186/5 (далі — Правила 2014 р.). Відповідно до норм Правил 2014 р. у дільниці ПК засуджені тримаються в умовах суворої ізоляції окремо від інших засуджених. У дільницях ПК ВК мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки засуджені розміщуються у звичайних жилих приміщеннях, а в дільницях ПК ВК максимального рівня безпеки — у ПКТ. Не створюються дільниці ПК у ВК для тримання жінок. Крім того, засуджені, які тримаються у дільниці ПК не мають права виходу з жилих приміщень та ПКТ, за винятком виходу на роботу та проведення прогулянок у встановлений розпорядком дня час, а також у випадках надання їм побачень, медичного обстеження та стаціонарної медичної допомоги, відвідування кімнати для виховної роботи.

На перший погляд здається, що така зміна умов тримання повинна вкрай негативно повинна позначатися на правому статусі засудженого. Проте детальний аналіз відповідних норм КВК свідчить, що переведення засудженого з дільниці ресоціалізації до дільниці ПК (і навпаки) впливає лише на:

- 1) ступінь ізоляції засуджених;
- 2) суму грошей, яку дозволяється витратити засудженому на місяць для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби (лише у ВК мінімального та середнього рівня безпеки);
- 3) кількість тривалих побачень — у ДПК одне тривале побачення надається засудженому раз на три місяці, а у дільниці ресоціалізації — один раз на два місяці.

Не витримують критики й самі підстави переведення засуджених до дільниці ПК в порядку зміни умов тримання. Зокрема ч. 4 ст. 94 КВК встановлює, що у дільниці ПК можуть триматися:

- 1) засуджені, які під час перебування у дільниці КДІР виявили високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності і потяг до продовження злочинної поведінки;
- 2) засуджені, які не проявили готовності до самокерованої соціально-правомірної поведінки і переведені з інших дільниць у порядку, встановленому КВК України.

На основних недоліках законодавчої конструкції та змісті першої частини цієї норми, яка надає можливість для переведення засуджених до дільниці ПК безпосередньо з дільниці КДІР ми вже детально зупинилися вище. Стосовно ж другої частини норми, закріпленої у ч. 4 ст. 94 КВК України необхідно зауважити наступне. По-перше, знову таки, закріплено; на у ній психолого-педагогічна конструкція *«які не проявили готовності до самокерованої соціально-правомірної поведінки»* не витримує жоді критики і не може бути визнана юридичною підставою для зміни умов тримання засуджених у бік гіршення. По-друге, проаналізуємо, з яких саме інших дільниць ВК законодавець дозволяє переводити засуджених до дільниці ПК. Частина 3 ст. 101 КВК зазначає: *«Засуджені, які злісно порушують режим відбування покарання, можуть бути переведені: з дільниці соціальної реабілітації до іншої дільниці;...»*. Отже, виходячи зі змісту Л. норми, до дільниці ПК (або дільниці ресоціалізації) із дільниці соціальної реабілітації можуть бути переведені засуджені, які *злісно порушують, жим відбування покарання*. Таким чином вказана норма містить ще *of. самостійну* підставу для переведення засуджених з дільниці соціальної реабілітації до дільниці П К ~ злісне порушення режиму відбування покарання. В такому випадку залишається без відповіді запитання — чом; законодавець у ч. 4 ст. 94 КВК для цієї ж категорії засуджених (які переїдяться до дільниці посиленого контролю з дільниці соціальної реабілітації на підставі ч. 3 ст. 101 КВК — за злісне порушення режиму відбування покарання) передбачає ще й таку самостійну підставу як то: *«не проявив/готовності до самокерованої соціально-правомірної поведінки»*, і як з них потрібно керуватися?

Крім того, юридична конструкція ч. 3 ст. 101 КВК України не передбачає на законодавчому рівні можливість переведення до дільниці ПК засуджених, які утримуються у дільниці ресоціалізації і злісно порушують режим відбування покарання. Хоча знову таки, практика свідчить г. протилежне — більшість засуджених переводяться до дільниці ПК в і ряду зміни умов тримання саме з дільниць ресоціалізації ВК. І що па доксально — єдиною підставою для такої зміни умов тримання виступі норма, закріплена у п. 2 Розділу XXVI (Особливості зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі) Правил 2014 р., яка і передбачає т; можливість лише на рівні підзаконного нормативно-правового акту. На мою думку це є повним нонсенсом — гіршення умов тримання засуджених передбачається виключно підзаконним нормативним акт

закон (КВК України) прямо такої можливості не встановлює. Таким чином можна стверджувати, що, здійснюючи переведення засудженого із дільниці ресоціалізації до дільниці ПК за злісне порушення режиму відбuvання покарання, адміністрація ВК прямо порушує закон, перевищуючи свої повноваження.

Суттєвим недоліком чинного кримінально-виконавчого законодавства є також й той факт, що ані КВК України, ані Правила 2014 р. не встановлюють хоча би мінімально допустимого строку перебування засудженого у дільниці ПК, після відбуття якого може бути вирішене питання про переведення засудженого назад до дільниці ресоціалізації.

В контексті викладеного, не можна не звернути увагу і на той факт, що на превеликий жаль, на всі наведені вище недоліки ми неодноразово на протязі останніх 10 років звертали увагу і Державного департаменту України з питань виконання покарань, і Державної пенітенціарної служби України, і органів прокуратури, проте стан справ у цій сфері законодавчого регулювання так і не зазнав жодних змін у бік його покращення.

Наразі проаналізуємо норми КВК України, що регулюють інститут зміни умов тримання в межах однієї ВК для засуджених до довічного позбавлення волі чоловіків (оскільки жінки засуджені до цього виду покарання відбувають покарання у ВК середнього рівня безпеки і на них поширюються розглянуті вище норми КВК).

Для того, щоб мати уяву наскільки можуть змінитися умови відбування покарання цією категорією засуджених внаслідок реалізації ними законного інтересу на зміну умов тримання, необхідно проаналізувати насамперед, в яких же умовах відбуває покарання переважна більшість таких засуджених. Згідно ч. 1 ст. 151 КВК України засуджені цієї категорії відбувають покарання у приміщеннях камерного типу (далі — ПКТ), в яких розміщуються, як правило, по дві особи. На засуджених цієї категорії поширюються права і обов'язки засуджених до позбавлення волі, передбачені ст. 107 КВК України (ч. 2 ст. 151 КВК). Відповідно до ч. 3 ст. 151 КВК України до праці залучатися засуджені цієї категорії можуть виключно на території ВК з урахуванням вимог їх тримання у ПКТ. Згідно ч. 5 ст. 151 КВК засуджені до довічного позбавлення волі мають право витратити на місяць для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби гроші, зароблені в колонії, в сумі до п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати; а також одержувати один раз на місяць короткострокове побачення та один раз на три місяці тривале побачення з близькими

родичами. Щоденно цим засудженим надається прогулянка тривалістю одна година. Так звані «пільгові» норми закріплені у ч. 6 ст. 151 КВК України, яка передбачає, що за умови сумлінної поведінки і ставлення до праці після відбуття п'яти років строку покарання засудженому може бути дозволено додатково витратити на місяць гроші в сумі двадцяти відсотків мінімального розміру заробітної плати (так звані «поліпшені умови»), а після відбуття п'ятнадцяти років строку покарання — брати участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру. На неефективність першої частини наведеної норми щодо її спроможності стимулювати правослухняну поведінку засудженого та рудиментарність ми вже звертали увагу вище. А друга частина наведеної норми є безперечно прогресивною, оскільки її застосування буде сприяти соціалізації засудженого.

Безпосередньо підстави та зміст зміни умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі чоловіків у бік зменшення обсягу встановлених правообмежень закріплені у ч. 2 ст. 151-1 КВК України, яка передбачає два різновиди зміни умов тримання в межах однієї ВК:

- перший — закріплений у абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України — передбачає, що засуджені можуть бути переведені з ПКТ, в яких тримались дві особи, до багатомісних ПКТ ВК максимального рівня безпеки з наданням дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру в порядку, встановленому законодавством — після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як 5 років строку покарання
- другий — закріплений у абз. 3 цієї ж частини і передбачає можливість переведення засуджених з багатомісних ПКТ до звичайних житлових приміщень ВК максимального рівня безпеки — після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш, як 5 років строку покарання.

Вже на перший погляд зрозуміло, що запропонована законодавцею зміна умов тримання містить низку прогресивних положень, спрямованих на зменшення ступеня ізоляції засуджених та підвищення рівня їх соціалізації, які можуть виступати дієвими та ефективними стимулами для мотивації правослухняної поведінки засуджених. І це безперечно заслуговує позитивної оцінки. Разом з тим, не можна не звернути увагу й на недоліки юридичної конструкції цих норм, які викликають у науковців ціл

„жя прав людини у пенітенціарній системі України

^зку запитань до законодавця, і які на жаль поки що залишаються без відповіді.

Для того, щоб з'ясувати — чи створив законодавець всі необхідні умови для надання засудженому можливості реалізувати свій законний інтерес у цій сфері, нам необхідно більш детально проаналізувати зміст наведених вище норм.

По-перше, законодавець нам взагалі не називає матеріальних підстав для застосування зміни умов тримання, а обмежується лише зазначенням виключно формальних підстав — відбуття засудженим певної частини строку покарання у відповідних приміщеннях ВК максимального рівня безпеки — 5 років (як у першому, так і у другому випадку). До речі, зазначених матеріальних підстав не містить і жодна інша норма глави 22 КВК України (Порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі). Таким чином, існуюча редакція ч. 2 ст. 151-1 КВК України обґрунтовано дозволяє дійти висновку, що право на зміну умов тримання виникає у будь-якого засудженого після відбуття певного строку покарання, незалежно від його поведінки та ставлення до праці — що безперечно є абсурдом!

По-друге, викликає низку запитань і формальна підстава, закріплена у абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України — адже законодавець наголошує на необхідності *відбуття у таких приміщеннях не менш .5 років строку покарання*. Тобто мова йде виключно про ПКТ, у яких засуджені утримуються по 2 особи. А як же бути у випадках, якщо засуджений під час досудового слідства та судового розгляду на протязі тривалого строку (півроку, рік, два або більше) перебував у слідчому ізоляторі (далі — СІЗО)? Якщо виходити з існуючої редакції абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України, то строк перебування у СІЗО в даному випадку засудженому для отримання права на зміну умов тримання не зараховується. Хоча норма, закріплена у ч. 5 ст. 72 КК України передбачає, що попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день. Існуючу редакцію формальної підстави для зміни умов тримання стосовно засуджених до довічного можна обґрунтовано вважати дискримінаційною, адже для осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк законодавець таких обмежень не передбачає і строк перебування їх у СІЗО в повному обсязі враховується при обрахуванні настання строку для застосування різноманітних пільг, в тому числі й для застосування зміни умов тримання. Вважаємо, що за

аналогією строк перебування засудженого в СІЗО також повинен за аховуватися у строк, який дає право на зміну умов тримання і для о :б, засуджених до довічного позбавлення волі. Крім того, неможна не зв рнути уваги й на наступну проблему практичного характеру, яка м< ке виникнути при застосуванні цієї норми. Зокрема практика викона ня цього виду покарання свідчить, що внаслідок браку в окремих ВК о-статньої кількості відповідних ПКТ для тримання засуджених до довіч о-го позбавлення волі чоловіків по 2 особи, дуже часто на практиці ма ть місце випадки, коли засуджені утримуються у ПКТ не по дві, а по трі чи чотири особи. Як саме має діяти адміністрація ВК у таких випадках — о-винна вона зараховувати час тримання засуджених у таких ПКТ в ст| ж, який дає право на зміну умов тримання, чи ні? Адже законодавець ч ко та однозначно вимагає, щоб засуджений відбув не менше 5 років с vie у ПКТ на дві особи. Крім того, незрозуміло, як на практиці реально w жливо врахувати скільки часу такий засуджений провів саме у ПКТ нг дві особи, — адже засуджені цієї категорії щотижнево переводяться де ін-ших ПКТ відповідно до режимних вимог. На жаль будь-якої відпов^ на це питання або роз'яснень ані законодавець, ані Міністерство юст ції України, ані ДПтС України поки що не дають, чим ставлять адміністр< (ію установ у складне становище.

По-третє, незрозуміло, що саме має на увазі законодавець у ць му самому абзаці під словосполученням «багатомісні» ПКТ — адже зак< ю-давець не роз'яснює нам його змісту. Не містять відповідних роз'яо :нь і відомчі підзаконні акти Міністерства юстиції України та ДПтС Укр; ни. Якщо виходити з контексту застосування цього визначення законо ав-цем, то можна дійти висновку, що ПКТ, в яких тримаються по три або ч тири засуджених особи — це вже «багатомісні ПКТ». Проте навряд чи мс ;на серйозно сприймати як суттєву зміну умов тримання переведення зг уд-женихз ПКТ, в якому вони тримаються по дві особи, до ПКТ, в яких трі ма-ються по три або чотири засуджених. Вважаю, що необхідно термії >во конкретизувати це поняття у відомчих актах Міністерства юстиціїУкр їни або ДПтС України. Не можна також не звернути увагу й на той факт що саме з внесенням змін Законом від 08.04.2014 р. до ст. 151 -1 КВК Укр ни, питання про необхідність обладнання значної кількості таких багаті ліс-них камер на сьогодні набуває особливої актуальності, адже мінімалі шй строк, з яким законодавець пов'язує можливість засудженого реалізу ати свій законний інтерес на зміну умов тримання зменшився у 3 рази (з і —

тримання прав людини у пенітенціарній системі України

до 5 років), і ці зміни логічно будуть потребувати відповідного матеріально-технічного забезпечення — значно більшої кількості приміщень цієї категорії (якщо тільки адміністрація не піде перевіреним шляхом — засудженим за відсутності у ВК відповідних технічних можливостей просто будуть відмовляти у зміні умов тримання під вигаданими причинами).

По-четверте, існуюча редакція абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України дає підстави вважати, що переведення засуджених до багатомісних ПКТ *автоматично* тягне за собою надання дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру. На користь такого припущення свідчить і той факт, що у ВК України відсутня норма, яка б передбачала підстави скасування або відмови у наданні такого дозволу. Якщо це так, то тоді позбавлено сенсу існування окремої норми аналогічного змісту, що закріплена у другій частині речення ч. 6 ст. 151 КВК України. Крім того, в контексті розглядуваного питання не можна залишити поза увагою і той факт, що законодавець, вносячи зміни до КВК України Законом від 08.04.12 р. чомусь «забув» у ч. 6 ст. 151 КВК України замінити цифру «15» на цифру «5», внаслідок чого виникла колізія між нормами, що містяться ч. 6 ст. 151 та абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України. Адже ч. 6 ст. 151 КВК передбачає можливість надання засудженому дозволу брати участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру — *після відбуття 15 років строку покарання*, а редакція абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України передбачає можливість надання цього ж дозволу засудженому *після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як п'яти років строку покарання*. Зрозуміло, що у даному випадку законодавцем була допущена груба технічна помилка, яка й призвела до колізії норм. Разом з тим, виникає й інше питання — з яких саме міркувань виходив законодавець, якщо при застосуванні однієї й тієї ж пільги (надання дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру) він по різному пропонує обчислювати її строк у різних нормах КВК України? Зокрема у ч. 6 ст. 151 КВК України мова йде лише про необхідність відбуття певного строку покарання (на сьогодні — 15 років), а в абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України — вже про необхідність відбуття певного строку покарання (5 років) виключно у ПКТ по дві особи. Отже зрозуміло, що у даних випадках мова йде про два зовсім різних порядки обчислення строку покарання, що вбачається м'яко кажучи некоректним.

Стосовно ж норми, закріпленої у абз. 3 ч. 2 ст. 151-1 КВК України яка регламентує другий вид зміни умов тримання — шляхом переведення засуджених з багатомісних ПКТ — до звичайних житлових приміщень, необхідно зауважити наступне. Юридична конструкція цієї норми суттєвих зауважень майже не викликає, за виключенням знову таки факту відсутності у ВК України *матеріальних підстав* для її застосування. Проте застосування цієї норми на практиці до останнього часу було проблематичним внаслідок наявності перешкод матеріально-організаційного характеру, які навряд чи самотужки була у змозі самостійно подолати адміністрація конкретної ВК. Мова йде, зокрема, про неможливість обладнання у відповідних ВК максимального рівня безпеки покращеним розміщенням засуджених дільниць зі звичайними житловими приміщеннями, в які мають бути переведені засуджені цієї категорії після відбуття п'ятирічного строку покарання у багатомісних ПКТ. Якщо не у кожній ВК існують технічні можливості для їх обладнання (або переобладнання). Крім того, навіть за наявності технічних можливостей у будь-якій ВК максимального рівня безпеки, таке переобладнання або будівництво буде потребувати значних матеріальних витрат, які виходять за межі бюджету ДПтС України, остання у найближчі роки не зможе профінансувати в повному обсязі. Як позитивний, необхідно відмітити той факт, що нещодавно (з прийняттям нової редакції Правил 2014 р.) цю проблему було вирішено хоча б рівні підзаконного нормативного акту — п. 5 Розділу XXVI Правил 2014 р. передбачає, що у разі якщо у ВК (секторі) максимального рівня безпеки відсутні звичайні житлові приміщення, переведення у такі приміщення іншої ВК здійснюється Апеляційною комісією ДПтС України за запитом регіональної комісії з наданням адміністрації ВК.

Доцільно звернути увагу і на той факт, що законодавцем не достатньо чітко та однозначно прописана й норма, закріплена у ч. 3 ст. 151-1 КВК України, яка передбачає, що у випадках злісного порушення встановленого порядку відбування покарання засуджені можуть бути переведені із *звичайних житлових приміщень до приміщень камерного типу ВК максимального рівня безпеки*. Незрозуміло — які саме ПКТ в цьому випадку законодавець має на увазі — адже у ч. 2 ст. 151-1 КВК України законодавець говорить як про ПКТ, у яких засуджені тримаються по дві особи, так і про багатомісні ПКТ. Логічно все ж таки припустити, що законодавець мав на

іання прав людини у пенітенціарній системі України

увазі багатомісні ПКТ, оскільки саме з таких ПКТ засуджені переводяться до звичайних житлових приміщень.

До недоліків чинного законодавства, що регулює зміну умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі чоловіків можна віднести також і дискримінаційний, на мій погляд, зміст норми, закріпленої у ч.4 ст. 151-1 КВК України, яка передбачає, що зміна умов тримання не застосовується до засуджених до довічного позбавлення волі, які хворіють на венеричні захворювання, активну форму туберкульозу та психічні розлади. Бажання законодавця обмежити можливість розповсюдження інфекційних захворювань та запобігти утворенню конфліктних ситуацій із засудженими, які страждають на психічні розлади є зрозумілим, проте не можна не враховувати, що зміна умов тримання шляхом переведення до багатомісних ПКТ може бути застосована не раніше ніж через 5 років відбуття покарання засудженим у ПКТ на дві особи, а цей строк є достатнім, аби адміністрація ВК вжила вичерпних заходів щодо належного лікування зазначених хвороб у засуджених. Крім того, у вказаних випадках можна передбачити і окреме тримання цих категорій засуджених. До речі, стосовно осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк законодавець таких обмежень не встановлює.

В, цілому ж результати проведеного дослідження дають обґрунтовані підстави для формулювання наступних основних висновків:

1. Норми КВК України, що регулюють інститут зміни умов тримання в межах однієї ВК як щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк, так і щодо засуджених до довічного позбавлення волі чоловіків є недосконалими, містять цілу низку прогалин і суперечностей, що в свою чергу істотно ускладнює процес їх застосування на практиці, суттєво обмежує можливості засуджених щодо реалізації свого законного інтересу на зміну умов тримання, створює потенційну загрозу порушення закону, а в окремих випадках і прямо призводить до його порушення.

2. У своїй переважній більшості норми КВК України, що регулюють інститут зміни умов тримання в межах однієї ВК для засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, навряд чи можна визнати ефективними та такими, що спроможні виконувати своє головне завдання — бути мотиваційним рушієм для правослухняної поведінки засуджених під час відбування покарання та дієво впливати на зміну їх правового статусу. Єдиною ефективною складовою цього інституту, яка дійсно спроможна бути дієвим стимулом для законослухняної поведінки

2 Проблеми, які виникають під час визначення, зміни та переведення засуджені >

засудженого і реально впливати на суттєву зміну його правового статусу / на сьогодні залишається лише зміна умов тримання шляхом переведення і засудженого із дільниці ресоціалізації до дільниці СР.

3. Інститут зміни умов тримання в межах однієї ВК на сьогодні з - лишається мало ефективним і тому потребує кардинальних, наукоі) обґрунтованих змін.

З метою усунення недоліків і прогалин чинного кримінально-вик - навного законодавства, що регулює інститут зміни умов тримання в w - жах однієї ВК, вважаю за необхідне запропонувати внесення наступні < змін та доповнень до КВК України:

1. Частину 4 ст. 94 КВК України викласти у наступній редакції:

«У дільниці посиленого контролю тримаються засуджені чоловії і, переведені-з дільниці ресоціалізації за злісне порушення режиму від{ - вання покарання в порядку, встановленому цим Кодексом».

2. Частину 4 ст. 97 КВК України викласти у наступній редакції:

«Засуджений переводиться з дільниці посиленого контролю до ді; . - ниці ресоціалізації в порядку, встановленому цим Кодексом, не раніі е ніж через три місяці перебування у дільниці посиленого контролю за ум - ви відсутності у нього стягнень».

3. Частину 2 ст. 100 КВК викласти у наступній редакції:

«Зміна умов тримання в межах однієї колонії здійснюється за клог > - танням начальника відділення соціально-психологічної служби постає > - вою начальника колонії і полягає в переведенні засуджених з однієї стр; ; - турної дільниці колонії до іншої; з приміщень камерного типу у звичаї іі житлові приміщення, або із звичайних житлових приміщень до приміще ь камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки.

У випадках, якщо зміна умов тримання передбачає переведення : і - судженого у більш суворі умови тримання або збільшує обсяг ВсаиНОВі :- них правообмежень, постанова начальника обов'язково погоджується з спостережною комісією.

Не є зміною умов тримання переведення засуджених з дільниці і » - рантину, діагностики і розподілу до іншої дільниці колонії.»

4. Першу частину речення у ч. 3 ст. 101 КВК України викласти у і > - ступній редакції: «Засуджені, які злісно порушують режим відбувай я покарання, можуть бути переведені: з дільниці ресоціалізації до дільні л' посиленого контролю; з дільниці соціальної реабілітації до дільниці реї > - ціалізації;...»

сіння прав людини у пенітенціарній системі України

5.3 частини шостої ст. 151 КВК України слова «а після відбуття п'ятнадцяти років строку покарання — брати участь у групових заходах освітнього, культурного-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру» виключити.

6. Абзац перший ч.2. ст. 151-1 КВК України викласти у наступній редакції:

«При сумлінній поведінці та ставленні до праці засуджені до довічного позбавлення волі чоловіки можуть бути переведені:..»

7. У абзаці другому ч. 2. ст. 151-1 КВК України слова «після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менше п'яти років строку покарання» замінити словами: «після фактичного відбуття не менше п'яти років строку покарання».

8. Частину третю ст. 151-1 КВК України викласти у наступній редакції:

«Засуджені до довічного позбавлення волі, які злісно порушують установлений порядок відбування покарання, можуть бути переведені із звичайних житлових приміщень до багатомісних приміщень камерного типу ВК максимального рівня безпеки».

9. Частину четверту ст. 151-1 КВК України виключити.

3. Проблеми забезпечення правового статусу засуджених та реалізації їхніх прав

3.1. Право на медичне забезпечення

3.1.1. Стан медичного забезпечення засуджених¹⁶⁸

До останнього часу ці інститути були регламентовані законом десь, що дозволяло практичним працівникам КВУ без будь-яких зусиль залишатися в межах закону і в той же час не забезпечувати засуджених навіть мінімуму, необхідного для підтримання здоров'я людини в умові фізичної ізоляції.

Прийняті 7 квітня 2014 р. зміни до КВК України певним чином змінили ситуацію з правом засуджених на охорону здоров'я. Стаття 8 КВК України, після внесення в неї змін, наступним чином регулює це питання: засуджені мають право на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основним законодавством України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом. Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги. Засудженому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власні кошти. Засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмовою згодою пройти курс лікування від зазначених захворювань.

Серед новел КВК України, які значно покращили можливості засудженого щодо реалізації права на охорону здоров'я, необхідно вказати на положення ст. 111 КВК України, яка визначає для засуджених, які тріпляються в колоніях мінімального рівня безпеки, дільниці соціальної реабілі-

5. Дисциплінарна практика в підпорядкованих Державній пенітенціарній службі України установах

5.1. Проблемні питання щодо застосування заходів заохочення та стягнення до осіб, засуджених до позбавлення волі

V/ Б5.1.1./Принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки³⁴⁸

Серед переліку принципів кримінально-виконавчого законодавства, закріплених у ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі — КВК України) чільне місце посідає й принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки. Вже на перший погляд стає зрозумілим, що незважаючи на дещо змінену та осучаснену форму викладення, цей принцип є ні чим іншим, як загальновідомим у правовій царині принципом поєднання переконання і примусу. Безумовно, що найбільшої актуальності та значущості цей принцип набуває саме під час виконання покарання у виді позбавлення волі. Це обумовлено тим фактом, що саме під час виконання цього виду покарання кримінально-виконавче законодавство детально і всебічно регламентує всю можливу та допустиму поведінку засудженого в місцях позбавлення волі. Фактично ж цей принцип передбачає застосування до засуджених двох різних за своїм змістом методів впливу: примусу та переконання. І хоча зміст цих методів різниться, проте і метод переконання, і метод примусу застосовуються для досягнення єдиної спільної мети — забезпечення правослухняної поведінки засудженого під час відбування покарання.

Важливу роль у реалізації цього принципу, поряд з іншими формами його реалізації (виховна робота, зміна умов тримання тощо), покликани забезпечувати і заходи заохочення та стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі.

Автор розділу — Андрій Гель.

Зокрема однією із форм реалізації методу переконання є застосування до засудженого заходів заохочення, яке має на меті переконати та твердити йому у думці, що законслухняна поведінка під час відбування покарання — це єдиний правильно обраний тип поведінки, та заохочувати позитивні вчинки засудженого шляхом застосування передбачених у КВК України заходів — стимулів морального, матеріального та іншого характеру. Однією ж із форм реалізації методу примусу є застосування «одів стягнення, які на відміну від заохочень адресовані до засуджених порушників правил поведінки і мають наслідком погіршення правового статусу засуджених до позбавлення волі, встановленням додаткових обтяжень та позбавлень. В процесі застосування заходів заохочення і спонукуючий вплив здійснюється не тільки безпосередньо на тих засуджених, яким вони адресовані, а й опосередковано — й на всіх інших засуджених.

Отже інститут застосування заходів заохочення та стягнення посідає важливе місце серед інших інститутів кримінально-виконавчого права і без перебільшення може вважатися одним із суттєвих важелів впливу у процесі виправлення засудженого та формування у нього стійкої правослухняної поведінки. При цьому не можна не враховувати й того, що факт застосування до засудженого заходів заохочення або стягнення може бути підставою для висновку про ступінь виправлення засудженого і юридичного обґрунтування рішення про застосування до засудженого відповідних елементів прогресивної системи відбування покарання, які, в залежності від його, поведінки мають наслідком зменшення або збільшення обсягу встановлених правообмежень.

Застосування заходів заохочення і стягнення буде ефективним та дозволить досягнути поставленої мети лише за умов, якщо цей процес буде відповідати вимогам обґрунтованості та законності.

Обґрунтованість застосування заходів заохочення і стягнення полягає в тому, що основною підставою для прийняття рішення про застосування повинна бути об'єктивна оцінка поведінки засудженого під час відбування покарання (безперечно з врахуванням й інших чинників — попередньої поведінки, особи засудженого та ін.).

Під законністю застосування заходів заохочення і стягнення і необхідно розуміти суворе дотримання уповноваженими особами вимог кримінально-виконавчого законодавства щодо процедури їх застосування, а саме:

- 1) до засудженого можуть бути застосовані лише ті заходи заохочення і стягнення, перелік яких встановлений у КВК України;

Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України

- 2) конкретні заходи заохочення і стягнення можуть бути застосовані лише тими уповноваженими посадовими особами, до компетенції яких вони належать за КВК України;
- 3) заходи заохочення і стягнення можуть застосовуватися тільки у тій формі, яка передбачена КВК України.

Лише за умови дотримання всіх перелічених вище процедурних вимог, застосування заходів заохочення і стягнення може вважатися законним.

Аналіз відповідних норм кримінально-виконавчого законодавства та практика їх застосування свідчать, що забезпечення дотримання першої названих вище процедурних вимог особливо складності у практиків не викликає, чого на жаль не можна стверджувати щодо двох наступних. Зокрема, ані КВК України, ані відомчі нормативні акти у існуючій редакції не тільки не розмежовують чітко компетенцію начальника колонії та його заступника у цій сфері, а й не дають зрозумілої та вичерпної відповіді на питання щодо форми застосування заходів заохочення і стягнення вказаними посадовими особами. І тому у практиків найчастіше виникає питання щодо того, у якій саме процесуальній формі — постанови чи наказу допускає їх застосування законодавець, та хто з цих посадових осіб (начальник колонії чи його заступник) наділений відповідною компетенцією. Існуючі недоліки та прогалини законодавства не сприяють формуванню однозначної дисциплінарної практики і потребують вжиття адекватних заходів щодо їх усунення, оскільки лише суворе та точне дотримання приписів законодавця забезпечує високу ефективність практики застосування заходів заохочення і стягнення до засуджених.

Проаналізуємо норми КВК України, які регламентують застосування заходів стягнення до засуджених. Перелік заходів стягнення закріплений у ст. 132 КВК України і до них належать: попередження; догана; суворі догани; дисциплінарний штраф; скасування поліпшених умов тримання; поміщення до дисциплінарного ізолятора (далі — ДІЗО); поміщення засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу (далі — ПКТ) виправних колоній максимального рівня безпеки в карцер; переведення засуджених до ПКТ або одиночної камери (далі — ОК). Порядок застосування заходів стягнення та коло посадових осіб, які наділені компетенцією щодо їх застосування визначаються нормами статей 134 та 135 КВК України. Системний аналіз змісту вказаних вище норм дозволяє дійти наступного висновку. Начальник відділення соціально-психологічної служби

(далі — СПС) наділений компетенцією застосувати виключно в усній формі лише стягнення у виді попередження, догани та призначення засуджених на позачергове чергування по прибиранню приміщень і території колонії. Начальник виправної колонії, особа яка виконує його обов'язки та заступник начальника мають право застосовувати ці ж заходи стягнення як в усній, так і в письмовій формі, а всі інші заходи стягнення — виключно у письмовій формі. Начальник установи, або особа, яка виконує його обов'язки, може застосувати будь-який, із передбачених у ст. 132 КВК України, захід стягнення, а його заступники — ті ж самі, за виключенням дисциплінарного штрафу, скасування поліпшених умов тримання, поміщення до ДІЗО, карцеру і переведення до ПКТ. Отже, стосовно компетенції та розмежування усної і письмової форми застосування заходів стягнення все зрозуміло. Проте на питання, в якій саме письмовій формі повині застосовуватися заходи стягнення цими посадовими особами виправної колонії, КВК України чіткої та однозначної відповіді правозастосовувач не дає. Частина 7 та 8 ст. 134 КВК України містять пряму вказівку лише на те, що стягнення у виді: дисциплінарного штрафу, поміщення засудженого до ДІЗО, карцеру або переведення до ПКТ застосовуються виключно за постановою начальника, або особи, яка виконує його обов'язки. Проте ж регламентація документальної форми інших видів стягнень у КВК України не передбачена взагалі. І лише на рівні відомчого підзаконного нормативного акту — у п. 2 Розділу XXV (Заходи заохочення і стягнення, що застосовуються до засуджених, порядок їх застосування) Правил вирішального розпорядку установ виконання покарань (затверджені наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2014 р. № 2186/5, далі — Правила 2014 р.), передбачена норма, яка зазначає, що застосування заходів заохочення і стягнення оформляється постановами або наказами уповноважених на те посадових осіб і відсилає нас до додатків 25 та 26 до Правил 2014 р. Проте знову таки, п. 2 Розділу XXV Правил 2014 р. не містить жодних роз'яснень, які саме із заходів стягнення застосовуються за постановою, а які — за наказом. Додатки № 25 та 26 до Правил 2014 р. містять лише зразки відповідних постанов начальника колонії про застосування заходу заохочення (№ 25) та накладення дисциплінарного штрафу (№ 26). Якщо розмірковувати логічно, виходячи з того, що кримінально-виконавче право є публічною галуззю права і їй притаманний принцип — дозволено лише те, що прямо передбачено законом, можна припустити, що всі інші види стягнень (крім зазначених у ч.ч. 7, 8 ст. 134 КВК України)

повинні застосовуватися начальником виправної колонії (або особою, яка виконує його обов'язки) виключно у формі наказу. Проте п. 3 Розділу XXV і Правил 2014 р. свідчить, що це не зовсім так. Норми цього пункту прямо вказують на форму застосування стягнення у виді скасування поліпшених умов тримання — за постановою начальника виправної колонії.

Отже можна дійти обґрунтованого висновку, що про застосування заходів стягнення у виді: скасування поліпшених умов тримання, дисциплінарного штрафу, поміщення засудженого до ДІЗО, карцеру або переведення до ПКТ начальник виправної колонії (або особа, яка виконує його обов'язки) повинен виносити постанову, а стосовно всіх інших видів стягнень — видавати наказ. Оскільки заступники начальника колонії не наділені компетенцією по виданню наказів по установі, логічним буде висновок про те, що вони можуть застосовувати заходи стягнення (для яких передбачена письмова форма) виключно у формі постанов.

Наведене вище свідчить про суттєві недоліки чинного кримінально-виконавчого законодавства. По-перше, спробуйте уявити, які складні умовиводи повинен зробити пересічний правозастосовувач-практик, для того, щоби правильно визначити — в якій саме формі повинен бути застосований той чи інший захід стягнення. По-друге, якщо виходити із проголошеного у нашій державі пріоритету прав людини, не може бути прийнятним становище, коли процесуальна форма застосування заходів, які звужують і без того обмежені права засуджених до позбавлення волі та призводять до покладання на них додаткових позбавлень та обтяжень, не знайшла свого закріплення на законодавчому рівні, а лише фрагментарно і не досить чітко визначена у підзаконному відомчому нормативно-правовому акті.

До речі, на відміну від КВК України, попередній Виправно-трудоий кодекс України (далі — ВТК) регламентував це питання в свій час доволі чітко та однозначно, чим усував можливість виникнення будь-яких сумнівів та неоднозначного тлумачення змісту норм щодо порядку їх застосування на практиці. Зокрема норми, закріплені у частинах 1,6-8 ст. 71 ВТК України чітко визначали: які саме заходи стягнення застосовувалися тільки за постановою начальника (і відповідно належали до його виключної компетенції), а які саме — за його наказом. Вказані норми також дозволяли чітко розмежувати компетенцію начальника колонії і його заступника.

Що ж стосується норм КВК України, які регламентують застосування заходів заохочення до осіб, позбавлених волі, то вони викликають

у практиків та науковців більше запитань, аніж можуть дати відп ідей. Проаналізуємо більш детально ці норми. Перелік заходів заохоче ня за- кріплений у ст. 130 КВК України і до нього належать: подяка; нагог. >джен- ня похвальною грамотою; грошова премія; нагородження пода унком; надання додаткового короткострокового або тривалого побаче ня; до- строкове зняття раніше накладеного стягнення; дозвіл додаткі ю вит- рачати гроші для придбання продуктів харчування і предметів тершої потреби в сумі до 15% мінімального розміру заробітної плати; зби .шення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільниц; с поси- леного контролю колоній і приміщеннях камерного типу випра них ко- лоній максимального рівня безпеки до двох годин. Частина сьої* і ст. 131 КВК України визначає, що заохочення у виді подяки і дострокової і зняття раніше накладеного стягнення застосовуються усно або письм< ю, а всі інші заохочення — тільки письмово. Частина перша ст. 135 КВh /країни передбачає, що в межах виправної колонії правом застосувати з соди за- охочення наділені:

- 1) в обсязі передбаченому ст. 130 КВК України — начальни колонії, або особа, яка виконує його обов'язки;
- 2) заступник начальника колонії і начальник відділення СП —в ме- жах, передбачених частинами 2 та 3 цієї статті. Стосовь і компе- тенції начальника відділення СПС питань не виникає, оскільки ч. 3 ст. 135 КВК України однозначно встановлює, що ця осадова особа може застосовувати виключно в усній формі под <у та до- строкове зняття раніше накладеного ним стягнення.

Зовсім же інший стан справ маємо щодо компетенції заст> ника на- чальника колонії. Частина 2 ст. 135 КВК України, до якої відсил і нас ч. 1 цієї ж статті, містить норму, яка проголошує, що заступник н іальника колонії користується таким же, як і начальник цієї колонії, праї їм засто- совувати заходи заохочення і стягнення, за винятком наклад :ння дис- циплінарного штрафу, скасування поліпшених умов тримання томіщен- ня засудженого в ДІЗО або карцер, переведення засудженого д ПКТ (ОК). Граматичне тлумачення цієї норми та порівняльний аналіз з . 1 ст. 135 КВК дозволяє зробити єдиний і парадоксальний висновок — іаступник начальника колонії згідно КВК України має право застосовува' і всі захо- ди заохочення, передбачені у ст. 130 КВК України і його пов зваження в цій сфері нічим не відрізняються від повноважень начальні ;а колонії. Отже чинний КВК України не тільки не містить жодної норм стосовно

визначення документальної форми застосування заходів заохочення начальником колонії (чи особи, яка виконує його обов'язки) та його заступником, а й передбачає парадоксальну норму про тотожність обсягу їх компетенції в цій сфері. Адже вже на перший погляд стає зрозумілим, що застосування таких заходів заохочення як то: нагородження грошовою премією, цінним подарунком, надання дозволу на отримання додаткового побачення, додаткового витрачання грошей та збільшення тривалості прогулянки повинно належати до виключної компетенції начальника установи, або особи, яка виконує його обов'язки. Не дають вичерпної та однозначної відповіді на ці питання Правила 2014 р., у п. 2 Розділу XXV яких лише зазначається, що застосування заходів заохочення оформляється постановами або наказами уповноважених на те посадових осіб. Проте знову таки, у яких саме випадках і ким саме виноситься постанова, а в яких випадках видається наказ начальника — ця норма не визначає й відсилає нас до додатку 25 Правил 2014 р., в якому наведений лише зразок постанови начальника установи про заохочення.

Проаналізуємо, як ці питання були врегульовані у ВТК України. Частина 1 ст. 71 ВТК України зазначала, що заступник начальника має право застосовувати заходи заохочення і стягнення в межах повноважень, передбачених ч. 9 цієї ж статті. В свою чергу ч. 9 ст. 71 ВТК проголошувала, що «заступник начальника виправно-трудової установи користується таким же, як і начальник цієї установи, правом застосовувати заходи заохочення і стягнення, за винятком переведення засуджених у ПКТ та одиночні камери, а також поміщення в штрафний або дисциплінарній ізолятор і карцер». Проте така редакція частин 1 та 9 ст. 71 ВТК жодних запитань у практиків та науковців не викликала, оскільки в інших нормах — частинах 2 та 3 ст. 71 ВТК України законодавець однозначно (хоч і не дуже досконало з точки зору юридичної техніки) визначав, які саме заходи заохочення застосовуються за постановою начальника установи (надання дозволу на: отримання додаткової посилки (передачі); отримання додаткового побачення; додаткової телефонної розмови; додаткового витрачання певної суми грошей; дострокового зняття раніше накладеного стягнення; збільшення часу прогулянки; переведення засуджених у колоніях особливого режиму з ПКТ у звичайні житлові приміщення), і тим самим відносив їх застосування до виключної компетенції начальника. Ч. 4 цієї ж статті передбачала, що всі інші заходи заохочення застосовуються за наказами начальника установи. Якщо проаналізуємо зміст ст. 65

ВТК України (визначала перелік заходів заохочення) та ч.ч. 1-4 ст. 1 ВТК, то дійдемо висновку, що за наказом начальника могли застосовуватися; оголошення подяки; занесення на дошку передовиків виробництва; нагородження похвальною грамотою та преміювання за кращі поїздки в роботі. Достатньо нескладно було визначити і компетенцію заступника начальника. Оскільки преміювання засудженого пов'язано з розпорядженням грошовими коштами і також належить до виключної компетенції начальника (або особи, яка виконує його обов'язки), шляхом ВНК України приходимо до висновку, що заступник начальника мав право грати роль у постанові про: оголошення подяки; занесення на дошку передовиків виробництва; нагородження похвальною грамотою. Отже, ВТК України питання форми та розмежування компетенції у сфері застосування заходів заохочення були чітко та однозначно врегульовані законодавцем.

Чому ж ми зараз маємо такі прогалини і недоліки у КВК України? Можемо лише зробити наступне припущення. При конструюванні відповідних норм КВК України, норми, закріплені у частинах 1 та 9 ст. 71 ВТК України, були майже дослівно відтворені законодавцем у частині 1 та 2 ст. 135 КВК України. Проте ті норми ВТК України, які перебували з ними у нерозривному логічному зв'язку (ч.ч. 2-4 ст. 71) та регулювали питання форми і розмежування компетенції, не були імплементовані законодавцем до КВК України. Не знайшли також свого відображення та деталізації ці питання і на рівні нової редакції Правил 2014 р., що у сукупності призвело до існуючої ситуації.

В цілому ж, проведене нами дослідження дає підстави для сформулювання наступних висновків:

1. Однією із суттєвих умов підвищення ефективності виховного впливу дисциплінарної практики на процес виправлення засуджених є суворе дотримання вимог закону уповноваженими посадовими особами щодо порядку застосування заходів заохочення і стягнення та їх форми, яка повинна закріплюватися виключно на рівні закону.

2. Чинне законодавство, що регламентує застосування заходів заохочення і стягнення до осіб, засуджених до позбавлення волі, містить цілий ряд прогалин та суперечностей, що вкрай негативно впливає на формування однозначної дисциплінарної практики їх застосування та може призвести до порушень законності. Зокрема, у КВК України відсутні норми, які б чітко та однозначно визначали документальну форму застосування заходів заохочення і стягнення начальником колонії та його заступником, а також чітко розмежували б компетенцію цих посадових

осіб щодо застосування заходів заохочення.

З метою усунення існуючих прогалин та вдосконалення чинного законодавства, пропонуємо внести до КВК України наступні зміни та доповнення:

1. Доповнити статтю 134 КВК України після частини восьмої двома новими частинами наступного змісту:

9. Скасування поліпшених умов тримання, передбачених статтями 138-140 і 143 цього Кодексу здійснюється за постановою начальника колонії або особи, яка виконує його обов'язки.

10. Інші заходи стягнення застосовуються за наказом начальника колонії, або особи, яка виконує його обов'язки. Заступник начальника колонії при застосуванні заходів стягнення виносить постанову.

Частини 9—15 ст. 134 КВК України вважати частинами 11-17.

2. Доповнити статтю 131 КВК України частинами восьмою та дев'ятою наступного змісту:

8. Застосування заходів заохочення у виді: додаткового короткострокового або тривалого побачення; дозволу на додаткову телефонну розмову; дострокове зняття раніше накладеного стягнення; дозволу додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до 15% мінімального розміру заробітної плати; збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю колоній і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин — здійснюється за постановою начальника колонії або особи, яка виконує його обов'язки.

9. Інші заходи заохочення застосовуються за наказом начальника колонії, або особи, яка виконує його обов'язки. Заступник начальника колонії при застосуванні заходів заохочення виносить постанову.

5.1.2. Проблема правового регулювання та практики застосування заходів заохочення і стягнення до засуджених³⁴⁹

Проблема правового регулювання та практики застосування заходів заохочення і стягнення до засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, визначається у науковій літературі та практичній площині як одна з найбільш складних, дискусійних та важливих. Персонал ДКВС України визнає, що необхідними засобами забезпечення режиму у виправних установах є застосування до засуджених заходів виховного

Автор розділу — Ірина Яковець.

впливу, що полягає в умілому використанні відповідними посадовими особами заходів заохочення і стягнення, наслідком чого стає стимулювання правомірної поведінки засуджених і сприяння зміцненню громадського порядку і режиму³⁵⁰. За визначенням представників ДПСУ України, основним методом корекції поведінки засуджених є переконання, проте, коли даний метод не привів до позитивних наслідків, застосовується крайній засіб впливу — примус (дисциплінарне стягнення). Метод примусу застосовується до осіб, які розуміють, як потрібно себе поводити, але не бажають виконувати існуючі вимоги внаслідок негативної спрямованості особистості. Дисциплінарне стягнення — це сильний засіб впливу на засуджених, але застосовувати його слід нечасто, вміло та завжди до кінця. Покарання має бути обґрунтованим і відповідати ступеню тяжкості вчиненого проступку³⁵¹.

Слід відзначити, що, вказуючи на важливу роль і заходів стягнення, і заохочення у процесі виконання кримінальних покарань, ДПСУ України фактично основну увагу зосереджує саме на каральних формах впливу — заходах стягнення. Із цього приводу були розроблені методичні рекомендації «Про заходи щодо підвищення ефективності застосування дисциплінарної практики щодо засуджених до позбавлення волі в кримінально-виконавчій системі» (вказівка ДДУПВП від 19 березня 2002 р. №5-1085/Лв), методичні рекомендації щодо порядку обліку засуджених про стан правопорядку та застосування заходів стягнення до осіб, засуджених до позбавлення волі, методичні рекомендації щодо порядку з'ясування місця перебування засуджених до позбавлення волі, заходів стягнення у вигляді розміщення засуджених у дисциплінарний ізолятор, карцер, переведення у камерного типу або в одиночну камеру, методичні рекомендації щодо кваліфікації порушень вимог режиму відбування покарання особами, засудженими до позбавлення волі. І хоча названі акти містять у собі лише окремі питання накладення стягнень на засуджених, вони дають можливість хоча б у загальних рисах окреслити порядок та правила здійснення цієї діяльності.

³⁵⁰ інформаційний бюлетень за матеріалами тренінг-семінару співробітників виправних установ, у яких тримаються засуджені жінки [Текст] (28 лют. — 1 м. Харків)/уклад.: С. Скоков, О. Суботенко. — К., 2002. — С. 140.

³⁵¹ Методичні рекомендації щодо організації в установах кримінально-виконавчої системи роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, позбавлених волі, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання [Текст]. — К.: ДДУПВП, 2002. — С. 25.

Цікавим є те, що за текстом Кримінально-виконавчого кодексу поняття «злісного порушника» використовується лише в ст. 133 КВК. У всіх інших випадках, де йдеться про застосування дисциплінарної відповідальності або про можливість зміни умов тримання, законодавець використовує зовсім таке поняття злісного порушення. І якщо системно аналізувати поєднання законодавства, то ми дійдемо висновку, що поняття «злісного порушника» — зайве, а поняття «злісне порушення» режиму відбування покарання є невизначеним.

Наявність в засудженого ознак злісного порушника режиму свідчить про те, що такі засуджені можуть бути переведені: з дільниці соціальної реабілітації до іншої дільниці; з колонії середнього рівня безпеки чи звичайного жилого приміщення колонії максимального рівня безпеки в приміщення камерного типу колонії максимального рівня безпеки.

Крім того, тільки до злісних порушників може бути застосовано стягнення у виді дисциплінарного штрафу. Це стягнення накладається за постановою начальника колонії або особи, яка виконує його обов'язки. Постанова оголошується засудженому під розписку. Стягнена сума штрафу перераховується в доход держави.

Отже, складається ситуація, яка провокує посадових та службових осіб кримінально-виконавчих установ на застосування поняття «злісного порушника» режиму відбування покарання для маніпулювання засудженими, їх поведінкою та умовами тримання цих осіб.

W 53. Про необхідність декриміналізації ст. 391 КК України³⁶⁵

Склад злочину, передбачений у ст. 391 КК України встановлює кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи. Диспозиція цієї статті викладена наступним чином: «Злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи або інша протидія адміністрації у законному здійсненні її функцій особою, яка відбуває покарання у виді обмеження волі або у виді позбавлення, якщо ця особа за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом року стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) або переводилася на більш суворий режим відбування

Автор розділу — Андрій Гель.

покарання». Санкція ст. 391 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк до 3-х років.

Цей склад злочину майже ідентичний складу злочину, який був закріплений у ч. 1 ст. 183-3 КК України (1960 р.) і продовжує виконувати функцію одного із найбільш суворих за своїм змістом засобу впливу адміністрації виправної колонії (оскільки інші дозволені засоби не передбачають можливість кримінальної відповідальності) на протиправну (небажану) поведінку засудженого під час відбування покарання у виді позбавлення волі.

Проте, на наш погляд, вже сам факт існування цієї норми в КК України у наведеній вище редакції викликає великий подив. Адже це прямо суперечить привселюдно проголошеним концептуальним засадам нового КК України, згідно з якими однією із новел КК 2001 р. вважається саме те, що у ньому законодавець відмовився від указівок на адміністративну преюдицію як умову кримінальної відповідальності, яка призводила до того, що адміністративні проступки при повторному їх вчиненні автоматично визнавались злочинами, що в свою чергу призводило до невинуватості криміналізації певної частини діянь. Крім того, одним із базових концептуальних положень чинного КК України була проголошена і декриміналізація діянь, суспільна небезпечність яких не є великою і боротьба з якими вважається достатньою шляхом застосування заходів адміністративно-правового, дисциплінарного, цивільно-правового або іншого впливу.

Проте аналіз конструктивних ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 391 КК свідчить, що в процесі декриміналізації ця стаття КК з невідомих причин залишилася поза увагою законодавця і продовжує містити вказівку навіть не на адміністративну, а на дисциплінарну преюдицію як необхідну умову кримінальної відповідальності. Отже, проголошена повна відмова від адміністративної преюдиції залишилася лише декларативною. Як обґрунтовано підкреслює М. І. Хавронюк, застосування адміністративної (дисциплінарної) преюдиції суперечить статтям 21 і 24 Конституції України щодо рівності громадян перед законом, оскільки являє собою дискримінацію за тією чи іншою ознакою. Адже неясно чому одна частина громадян за певні правопорушення повинна нести адміністративну чи дисциплінарну відповідальність, а інша — кримінальну. На його думку, це найбільш яскраво виражено саме у ст. 390 та ст. 391 КК, так як особи засуджені до різних видів покарань, повинні нести кримі-

Дримання прав людини у пенітенціарній системі України

т зиторіальні органи управління ДПтС отримали значний та достатній с сяг повноважень для здійснення впливу на злісних порушників режі- іv відбування покарання, який спроможний забезпечити виконання за- в ань, що стоять перед органами і установами кримінально-виконавчої с теми і без застосування заходів кримінально-правового характеру до з суджених.

Необхідно звернути увагу і на той факт, що при загальній позитивній т нденціїдо поступового зниження абсолютних та відносних показників с зну злочинності у виправних колоніях держави, питома вага злочинів, г редбачених ст.391 КК (до 01.01.2004 р. — ст. 183-3 КК 1960 р.) у структурі з очинності на протязі останніх двох десятиріч продовжує залишатися h виправдано високою, що свідчить про активне застосування адмініст- f ціями виправних установ цієї норми КК. Так, якщо у 1994 р. питома вага L Еї категорії злочинів становила лише 23%, то вже у 1998р. вона склада- ; — 52,6%; у 2002 р. — 72,7%; у 2003 р. — 69,2%; у 2006 та 2007 р.р. — від- г івідно 53,5% та 49,6%. Разом з тим, заради справедливості необхідно і значити, що на протязі останніх п'яти років спостерігається тенденція і здо поступового зменшення цього показника — з 44% у 2009 р. — до ; ,3% у 2013 р. Проте говорити про стійку позитивну тенденцію у цій с >ері ще зарано, адже показник навіть у 33,3% на мою думку є невиправ- ; іно високим. Такий стан справ обумовлюється насамперед тим фактом, і з згідно відомчих вимог ДПтС стан профілактичної роботи в колонії зі • існими порушниками режиму відбування покарання оцінюється, в тому і іслі й з урахуванням кількості кримінальних проваджень за ст. 391 КК (ііціатором яких завжди виступає адміністрація колонії), оскільки ця і >рма вважається профілактичною.

З огляду на викладене, вважаю, що до наступного внесення змін (має- і з сподівання, що воно колись таки відбудеться) у чинне кримінальне за- і інодавство, правоохоронним органам було б доцільним скористатися і ^опозицією М. І. Хавронюка — обов'язково брати до уваги положення і 2 ст. 11 КК та припиняти кримінальне переслідування за ст. 391 КК. По- / ільше існування та застосування ст. 391 КК України крім того, що прямо і -перечить вимогам ст. 21 і 24 Конституції України, ще й фактично призво- , іть до штучного збільшення абсолютних показників стану злочинності • виправних колоніях. Не можна також не звернути увагу і на той факт, що , жи буде існувати цей склад злочину, доти (нехай навіть й чисто гіпоте- • ічно) бути існувати вірогідність настання ще більшої небезпеки — мож-

5

Дисциплінарна практика в установах ДПтС

ливості необгрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності окремих засуджених, які з будь-яких причин (побутових, особистих тощо) попадають у конфліктні ситуації з представниками адміністрації виправ- них колоній — адже для цього відповідним посадовим особам адмініст- рації достатньо лише накласти низку дисциплінарних стягнень на засуд- женого на протязі певного часу.

Взагалі, як здається, — ситуація дійсно парадоксальна і на мій погляд, явно несумісна з проголошеним курсом на побудову правової держави, адже людина, яка вже засуджена до позбавлення волі і зазнала суттєвих правових обмежень, у випадку вчинення нею діянь, які по суті є дисциплі- нарними порушеннями, отримує неадекватну реакцію з боку держави — не дисциплінарну, а найбільш сувору-кримінальну відповідальність та но- вий строк позбавлення волі.

Крім наведених вище зауважень щодо доцільності подальшого іс- нування складу злочину, передбаченого ст.391 КК України, неможливо обійти увагою й питання юридичної недосконалості її існуючої редакції. Вже досить тривалий час поза увагою наукового загалу та практиків за- лишається той факт, що з набранням чинності КК України 2001р. виникли суттєві проблеми у практичному застосуванні ст.391 КК, які обумовлені наявністю невідповідностей та суперечностей між конструктивними ознаками об'єктивної сторони і суб'єкта цього складу злочину з однієї сторони та нормами кримінально-виконавчого законодавства з іншої, що перешкоджають, а в окремих випадках і взагалі унеможливають застосування ст. 391 КК. Зокрема у коментарях до диспозиції наведеної вище норми, які викладені у переважній більшості підручників з крими- нального права та науково-практичних коментарях до КК України стверд- жується, що суб'єктами цього складу злочину можуть бути засуджені, які відбувають покарання як у виді позбавлення волі, так і у виді обмеження волі, що насправді зовсім не відповідає дійсності. Разом з тим, детальний аналіз цього складу злочину свідчить, що ані Виправно-трудоий кодекс України (далі -- ВТК), який діяв до 01.01.2004 р.(мається на увазі період з 01.09.2001 р.), ані чинний Кримінально-виконавчий кодекс України (далі — КВК), не містили і не містять норм, які б передбачали можливість застосування до осіб, засуджених до покарання у виді обмеження волі дисциплінарного стягнення у вигляді переведення до приміщення камер- ного типу (одиначної камери) або їх переведення за порушення вимог режиму на більш суворий режим відбування покарання, що в свою чер-

гу зиключає взагалі можливість застосування ст. 391 КК до цієї категорії осі . Розглянемо це питання більш детально. Після прийняття КК 2001 р., з м тою приведення кримінально-виконавчого законодавства у відповідніс з до норм діючого кримінального кодексу, Законом України «Про внесе) ія змін до Виправно-трудоого кодексу України» від 11 липня 2001 р. № 536-111 були внесені відповідні зміни та доповнення і до ВТК України. Са є з моменту набрання чинності КК 2001р. та вказаним вище законом і з' зилися суттєві розбіжності та протиріччя між диспозицією ст. 391 КК та зимінально-виконавчим законодавством, які ще більше загострилися піс я набрання чинності КВК України.

Після внесення змін і доповнень до ВТК України, порядок і умови ви- КОІ зння покарання в виді обмеження волі регулювалися відповідними но мами розділу VI-Б цього кодексу. Проте ч. 1. ст. 107-11 цього розділу ВТ України не передбачала застосування до засуджених, які відбувають по зрання у виді обмеження волі дисциплінарного стягнення у виді по- мії зння до приміщення камерного типу (ПКТ) або одиночної камери. Кр і того, у вказаному розділі ВТК України була відсутня норма, яка б міс- ти і вказівку про можливість переведення особи, яка відбуває покаран- ня ' виді обмеження волі на більш суворий режим відбування покаран- ня а порушення вимог режиму. До аналогічних висновків ми прийдемо і п ля аналізу норм глави 13 КВК України (Виконання покарання у виді об еження волі). В переліку дисциплінарних стягнень, які можуть засто- сої зватись до осіб, засуджених до обмеження волі і визначені у ч. 1 ст. 68 КВ відсутній такий вид стягнення як переведення до ПКТ (одиночної ка- ме и). Крім того, глава 13 КВК не містить жодної норми, яка б передбачала мо ливість переведення засуджених до цього виду покарання на більш суї >рий режим за порушення вимог режиму відбування покарання. Отже мо ;на стверджувати, що та частина диспозиції ст. 391 КК, яка встановлю- ва.) кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адмініст- ра і осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі, вже з самого по зтку була «мертвонародженою».

Крім цього, певні складнощі виникли і стосовно застосування ст. 391 КК |о порушників режиму з числа осіб, які відбувають покарання у виді по Завлення волі. В якості обов'язкових умов їх кримінальної відпові- да зності ст. 391 КК передбачає:

- а) наявність у засудженого дисциплінарного стягнення у виді пере- ведення до ПКТ (одиночної камери) або попереднє його переведе-

дення на більш суворий режим відбування покарання за пору- шення вимог режиму;

- б) вчинення засудженим на протязі року після відбуття цього дис- циплінарного стягнення або після повернення із установи з більш суворим режимом злісної непокори. Однак ч. 14 ст. 134 КВК (По- рядок застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі) передбачає, що, якщо протягом шести місяців з дня відбуття стяг- нення засуджений не буде підданий новому стягненню, він виз- нається таким, що не має стягнення. Отже, якщо засуджений вчи- нить злісну непокору після спливу шестимісячного строку, хоча і на протязі зазначеного у диспозиції ст. 391 КК одного року з мо- менту відбуття стягнення у виді переведення до ПКТ (одиночної камери), дана норма до нього не може бути застосована, так як стягнення вже погашено, і він вважається таким, що не має стяг- нення (за умови не вчинення нового дисциплінарного проступ- ку). До 01.01.2004 р. строк давності дії накладених дисциплінарних стягнень відповідно до ст. 68 ВТК України визначався в один рік, що повністю узгоджувалося з терміном, зазначеним у диспози- ції ст. 391 КК.

Необхідно також зазначити, що за відсутності чіткого законодавчо- го визначення та роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, не зовсім ясно, як саме необхідно тлумачити після набрання чинності КВК частину диспозиції ст. 391 КК: «переводились на більш суворий режим відбуван- ня покарання». До набрання чинності КВК було чітко зрозуміло, що зако- нодавець має на увазі зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі, які під час відбування покарання злісно порушують вимоги режиму і відповідно до вимог ст. 47 ВТК (Переведення засуджених, які злісно по- рушують вимоги режиму, в інші виправно-трудоі установи) переведені в інші виправно-трудоі установи. Чинне ж кримінально-виконавче за- конодавство, як вже було сказано вище, передбачає як можливість пере- ведення засуджених, які злісно порушують режим відбування покарання з колонії одного рівня безпеки до колонії іншого (вищого) рівня безпеки, так і переведення в межах однієї колонії з дільниці соціальної реабілітації до дільниці ресоціалізації або дільниці посиленого контролю; з дільниці ресоціалізації до дільниці посиленого контролю. Відповідно до ч. 1 ст. 97 КВК у дільниці посиленого контролю виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній се-